

Krisis

N° 63 juni 1996

MAAKBAARHEID & CONSTRUCTIVISME

Dossier: Het nut van Nederland

De deugd is dood, leve de deugd!

Frans de Haan

23 maart 1996, Parijs, de boekenbeurs in de immense expositiehallen bij de Porte de Versailles. André Comte-Sponville zit zwijgend achter een tafeltje, waarop zijn succesvolle boeken liggen opgestapeld. Omdat ik met Marianne Kaas bezig ben aan de vertaling van zijn in januari 1995 verschenen *Petit traité des grandes vertus* (1) waarvan inmiddels meer dan 150.000 exemplaren zijn verkocht, maak ik van de gelegenheid gebruik hem aan te spreken. Er ontspint zich een gesprek over 'eenvoud', die een 'vertu intellectuelle', een 'vertu morale' en een 'vertu spirituelle' zou zijn. In een mum van tijd heeft zich een groepje belangstellenden verzameld. De situatie doet denken aan wat zich tegenwoordig op vele plaatsen in Frankrijk afspeelt. Op tal van locaties, in café's en zaaltjes, in en buiten Parijs, komen beroepsfilosofen met een geïnteresseerd lekenpubliek over filosofische onderwerpen praten. Radio en televisie behandelen met grote regelmaat, in programma's van vijf minuten tot een uur, thema's uit de filosofie. Vooraanstaande kranten zoals *Le Monde* en *Libération* besteden meer aandacht aan filosofie dan in een recent verleden het geval is geweest. Filosofische lezingen, bijvoorbeeld van het Collège de France, worden op video of CDI uitgebracht en goed verkocht.

In Frankrijk, althans in het Franse onderwijs, heeft de filosofie altijd een vooraanstaande plaats ingenomen. Over de oorzaken daarvan kan ik alleen maar speculeren. De ideeën van zeventiende-eeuwers zoals Descartes en vooruitgangsgedachten van de achttiende-eeuwse 'philosophes' die aan de basis van de Franse Revolutie stonden, leefden voort in Condorcets voorstel voor verplicht en gratis onderwijs voor jongens en meisjes, in de door Napoleon opgerichte onderwijsinstellingen en vooral in de 'Republikeinse School' die in de jaren tachtig van de negentiende eeuw gestalte kreeg en zich tot omstreeks 1968 handhaafde. Volgens mijn leraar Frans had iedere Franse scholier tijdens zijn vakantie Descartes' *Discours de la Méthode* in zijn rugzak of minstens de Cid van Corneille. Maar hij beweerde ook dat alle Franse woorden voor wapens uit 'het Germaans' stamden.

Eind jaren zestig leek zich een ommekeer te voltrekken. Een geruchtmakend artikel in *L'Express* droeg als titel 'Faut-il brûler Descartes?' Een curieus mengsel van twijfel aan en verwerping van de Verlichting, van afschuw en tegelijkertijd genieten van de opkomende consumptie-maatschappij, overgoten met enkele modieuze -ismen en op smaak gebracht met Rimbaud en The Rolling Stones leidde tot een 'Verbeelding aan de macht', waarin de macht het uiteindelijk won van de verbeelding.

Maar de traditie heeft de stormaanvallen van de 'modernen' (linkse revolutionairen en revolutionaire technocraten) uit de jaren zeventig overleefd. In de hoogste klas van het huidige Franse VWO worden in de bèta-richtingen zes en in de alpha-richtingen acht lessen per week aan filosofie besteed. Dit onderwijs lijkt nog steeds historisch gericht en betrekkelijk eenzijdig te zijn. De 'Franse filosofie' of juist gezegd de meeste Franse denkers hebben zich decennia lang laten overheersen door de Duitse. Alain Renaut, hoogleraar aan de Universiteit van Paris-Sorbonne, spreekt in *Université et Philosophie* (2) van het ontbreken van enigerlei serieuze en toegankelijke documentatie over de filosofische productie in andere landen. In hetzelfde nummer van *Magazine Littéraire* is Christian Delacampagne nog explicieter: "[...]: nog geen twintig jaar geleden was Frankrijk wat de filosofie betreft provinciaal. Het moest een geweldige achterstand inhalen op de Europese en Amerikaanse filosofie van de twintigste eeuw [...]". (3) De exclusieve aandacht voor Duitse filosofieën ("Over het geheel genomen was de Franse intelligentsia sinds 1815 volstrekt ontoegankelijk voor enige buitenlandse invloed", schrijft Tony Judt met enige overdrijving (4)) zou volgens Pascal Engel (5) dateren uit de jaren twintig van deze eeuw. Als mogelijke oorzaken noemt Engel de diepe afkeer onder Franse filosofen en mathematici (Henri Poincaré voorop) van de logica en de dominante positie van het spiritualistisch idealisme die het wantrouwen tegen iedere vorm van realisme voedden.

Aan de ene kant kan de Franse filosofie bogen op een groot prestige, aan de andere kant is - of in ieder geval was - zij zeer eenzijdig en wereldvreemd. Zo was volgens Serres J.P. Sartre de meest wereldvreemde filosoof die je kunt voorstellen:

"[...] Hij wist niets af van de technieken en wetenschappen van zijn tijd. [...] Hij wist niets af van wiskunde en van de logica [...]. Hij wist niets af van technologie. [...] Wie niet op de hoogte is van de intellectuele thema's en van de meest geavanceerde, eenvoudigste, doeltreffendste praktische activiteiten met de grootste reikwijdte van zijn tijd en toch de pretentie heeft zich met huid en haar te engageren met het tijdperk waarin hij leeft en deze door zijn woord te veranderen, is, lijkt me [...] een praatjesmaker van nul en gener waarde." (6)

Naast de traditionele belangstelling voor filosofie (of de belangstelling voor de traditionele filosofie) zien we momenteel een nieuwe golf van publikaties. Het januarinumnummer van *Magazine littéraire* heeft bijvoorbeeld als thema 'Philosophie, la nouvelle passion, nouveaux enjeux, et nouveaux auteurs'. Alleen al de Presses Universitaires de France geven meer dan tien filosofische reeksen uit, waarin veel aandacht aan nieuwe ontwikkelingen wordt besteed. Onlangs verscheen van Catherine Clément (met een knipoog naar Maarten Luther) *La Putain du Diable*, waarin zij in romanvorm drie generaties filosofen opvoert, die van Sartre en de Beauvoir, de structuralistische en die van mei '68 en de daarop volgende jaren.

De nieuwe en groeiende belangstelling is zeker niet alleen terug te voeren op de plaats van de filosofie in het Franse onderwijs. Er is een ontwikkeling gaande die meer dan de traditionele humuslaag van filosofisch denken voedsel geeft aan het

filosofische debat over *zedelijke vraagstukken*: de belangstellende en redelijk ontwikkelde Franse burger heeft behoefte aan ankerplaatsen. Wat de Duitse filosoof en kunstcriticus Rüdiger Safranski ten aanzien van de westerse samenleving in het algemeen stelt, geldt misschien wel bij uitstek voor Frankrijk:

“Juist nu men meende de kracht van de burgerlijke maatschappij ontdekt te hebben, opent zich in haar midden een afgrond van haat, verwaarlozing, onmenselijkheid en moordlust. [...] Een sluipende erosie van onze beschaving die zich intussen ook op andere gebieden manifesteert: de vernietiging van de natuur, de onherbergzaamheid van de steden, de dagelijkse burgeroorlog in het verkeer op straat, het geweld op de scholen, het verlies van een waardevolle cultuur.” (7)

De burger lijkt zich af te keren van het op een impasse uitgelopen politiek-filosofisch engagement; hij is op zoek naar antwoorden op essentiële levensvragen zonder mee te dobberen op de stroom van *New Age* en andere gemakzuchtige vormen van religiositeit. Van dat zoeken getuigen de publikaties van André Comte-Sponville (8), de reeks Morales van Autrement (9) en de nieuwe belangstelling voor Vladimir Jankélévitch.

De vier (christelijke) kardinale deugden groeien bij Comte-Sponville uit tot achttien: Beleefdheid, Trouw, Bezonnenheid, Matigheid, Moed, Rechtvaardigheid, Edelmoedigheid, Compassie, Barmhartigheid, Dankbaarheid, Nederigheid, Eenvoud, Tolerantie, Reinheid, Zachtmoedigheid, Eerlijkheid, Humor, Liefde. De bronnen gebruiken zijn veelal ‘oud’, van Aristoteles via Montaigne en Spinoza tot Kierkegaard. “Een verhandeling over de deugden”, zegt Comte-Sponville in het voorwoord van zijn *Traité*, “kan zonder potsierlijk te worden niet streven naar originaliteit of nieuwheid. Het is trouwens moediger en verdienstelijker de confrontatie met de meesters op hun terrein aan te durven dan uit een vaag streven naar oorspronkelijkheid ieder vergelijking uit de weg te gaan. Al meer dan 2500 jaar, om niet te zeggen langer, denken de beste geesten na over de deugden: ik heb alleen maar op mijn manier, met mijn middelen op hun weg willen voortgaan, waarbij ik slechts voor zover het nodig was op hen steunde.” (10) Maar hij citeert ook Woody Allen en ruimt in zijn denken een speciale plaats in voor Georges Brassens: “Zijn liedjes zijn, dat is duidelijk, morele boodschappen: de gastvrijheid van ‘L’Auvergnat’... Hij bezingt de moraal van een ongelovige, van een goedmoedige antiklerikaal en toch is zijn moraal evangelisch.” (11) Comte-Sponville heeft niet de pretentie een ethiek voor te schrijven. Dat recht eisen alleen totalitaire ideologieën op. Zijn doel is bescheidener: vaak aan de hand van concrete voorbeelden, ontleend aan het dagelijks leven en de geschiedenis, de mogelijkheden en de dilemma’s tonen die het naleven van deugden kan opleveren.

De woorden deugd en deugzaamheid klinken ouderwets, bezadigd, burgerlijk, ze roepen beelden op van ‘sabel en wijwaterkwast’, van de hoeksteen van de samenleving, braafheid, slaafse plichtsbetrachting, kortom van alles wat aan het eind van de twintigste eeuw achterhaald of uit het zicht verdwenen leek. Doordat de (atheïst) Comte-Sponville vaak verwijst naar traditionele waarden zou hij de indruk kunnen

wekken conservatief of zelfs reactionair te zijn. Een fatsoensrakker? Nee, een pleiter voor een fatsoenlijk leven. Zijn uitspraken over trouw en moed en zijn ironische behandeling van de pauselijke encycliciek *Veritatis splendor* van 1993 (Comte-Sponville spreekt van *Veritatis terror*) wijzen in die richting. Deugd en deugdzaamheid staan voor burgerzin in plaats van ongebreideld individualisme, voor zelfvertrouwen in plaats van tot agressiviteit vervalste assertiviteit, voor een beschermend vernis in plaats van een rauw teisteren van de zintuigen. Kortom voor beschaving.

Noten

- 1 André Comte-Sponville, *Petit traité des grandes vertus*. PUF, Parijs 1995.
- 2 *Magazine littéraire*, no. 339, blz. 23 e.v.
- 3 'Bilan d'un siècle de philosophie', *Magazine littéraire*, no. 339, blz. 33 e.v.
- 4 Tony Judt, *Past imperfect, French intellectuals, 1944-1956*. University of California Press, Berkely/Los Angeles/Oxford 1992, blz. 255.
- 5 'La philosophie analytique peut-elle être française?', *Magazine Littéraire*, no. 339, blz. 47 e.v.
- 6 Michel Serres, *Éloge de la philosophie en langue française*. Fayard, Parijs 1995, blz. 50 e.v.
- 7 Rüdiger Safranski, 'De terugkeer van het kwaad', *Nexus*, no. 13, blz. 6 e.v.
- 8 André Comte-Sponville, *Traité du désespoir et de la béatitude*, I, *Le mythe d'Icare*. PUF, Parijs 1984, II, *Vivre*. PUF, Parijs 1988.
- 9 *Morales*, Éditions Autrement, vanaf januari 1991.
- 10 André Comte-Sponville, *Petit traité des grandes vertus*, blz. 11-12.
- 11 Interview met Catherine Portevin, in *Télérama*, nr. 2361, 12 april 1995.